

ნორმალიზაციის თეორიული და პრაქტიკული საკითხები ვარლამ თოფურიას ენათმეცნიერულ მემკვიდრეობაში

აკადემიკოს ვარლამ თოფურიას მრავალფეროვან მეცნიერულ მემკვიდრეობაში გამორჩეული ადგილი უჭირავს ქართული მეტყველების კულტურის სფეროს და მასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ ენის ნორმალიზაციის საკითხებს. ენათმეცნიერების ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანა სალიტერატურო ენის სრულყოფაცაა. ამდენად ბუნებრივია, რომ შესაბამისმა პრობლემატიკამ ახალგაზრდობიდანვე მიიპყრო მეცნიერის ყურადღება და შემდგომშიც ყოველთვის რჩებოდა იგი მისი პროფესიული ინტერესების ცენტრში, თუმცა ძნელია იმის თქმა, რას შიქონდა პერიფერიული მნიშვნელობა ვარლამ თოფურიას, როგორც მეცნიერისა და როგორც პედაგოგის, მრავალმხრივ მოღვაწეობაში.

ძველი და ახალი ქართულის, ქართველური ენებისა და დიალექტების ღრმა ცოდნა იყო ის მეცნიერული საფუძველი, რასაც ემყარებოდა თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციასთან დაკავშირებული საკითხების კვლევა, მაგრამ ეს ვარლამ თოფურიას ღვაწლის მხოლოდ ერთი ასპექტია აღნიშნულ სფეროში. მისი, როგორც ნორმალიზატორის, წვლილი რამდენიმე კუთხით განისაზღვრება. უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია მიზანმიმართული და მუდმივი ზრუნვა სალიტერატურო ენის სიწმინდეზე, იმათი მეტყველების კულტურის ამადღებაზე, ვინც ამ ენას იყენებს. მეცნიერს სწამდა, რომ მეტყველების კულტურის უზრუნველყოფა შეუძლია საშუალო და უმაღლეს სკოლას, მოზრდილი თაობისთვის კი, ე. წ. სკოლისგარეშე განათლებას. ამიტომ ვ. თოფურია დიდ ყურადღებასა და ღროს უთმობ-

და სალიტერატურო ნორმათა დანერგვას საზოგადოების ყველა ფენაში, რასაც მოწმობს მისი გამოკვლევები, ნორმატიული სახელმძღვანელოები თუ საცნობარო წიგნაკები, ორთოგრაფიული ლექსიკონები თუ მრავალი საკურნალ-გაზეთო სტატია, რომლებიც იბეჭდებოდა ისეთ ორგანოებში, როგორც იყო ოციან წლებში „განათლების მუშაკი“, „ახალი სკოლისკენ“; ოცდაათიან წლებში „კომუნისტური აღზრდისათვის“, ორმოციან წლებში „საბჭოთა მასწავლებელი“, „სახალხო განათლება“; ორმოცდაათიან წლებში „ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში“, გაზეთი „თბილისი“; სამოციან წლებში „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“; „სოფლის ცხოვრება“ და სხვა. ნიშანდობლივია წერილების სათაურებიც: „როგორ აღმოვფხვრათ მოსწავლეთა დაბალწიგნიერობა“, „ნუ ვკარგავთ საჭირო ქართულ სიტყვას (წმინდა, სუფთა)“, „სათუთად მოვეციდოთ ქართულ სიტყვას“, „ქართული ენის სიწმინდის დაცვისათვის“ და სხვა.

მეტყველების კულტურის ეს ასპექტი ძალზე სპეციფიკურია. იგი შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც ენობრივი აღზრდა, თუ პირდაპირ ვთარგმნით ჩებურ, ენათმეცნიერებაში მიღებულ ტერმინოლოგიურ შესიტყვებას *językowy wychowa*: ენობრივი აღზრდა არ უდრის უბრალოდ ენის სწავლებას, რომლის მიზანია სალიტერატურო ენისა და მისი გამომსახველობითი საშუალებების დაუფლება, ათვისება. ენობრივი აღზრდის უმთავრესი ამოცანაა ენისადმი, ენობრივი მოვლენებისა და პრობლემებისადმი ისეთი მიმართების გამომუშავება, რომელიც ემთხვევა ენის შესახებ თანამედროვე ცოდნას, სალიტერატურო ენის არსის, მისი ფუნქციების სწორი გაგება.

გამოცდილებით ვიცი, რომ ხშირად ენის რიგითი მატარებლის, სხვადასხვა დარგის სპეციალისტის, ზოგჯერ მწერლის შეხედულებები პრინციპული ენობრივი საკითხების შესახებ განსხვავდება ენათმეცნიერთა შეხედულებათაგან, რომლებიც ენის აღნაგობის, მისი ლექსიკურ-სემანტიკური და სტილისტიკური მხარეების თანამედროვე მეცნიერული კვლევის შედეგებს ემყარება. ცნობილია, მაგალითად, უარყოფითი დამოკიდებულება ნორმათა ვარიანტულობის მიმართ, ასევე, დრომოქმული შეხედულება სიტყვის სესხების შესახებ და სხვ. ამ და მსგავს საკითხთა გაშუქება და მათადმი მართებული დამოკიდებულების გამომუშავება

ამოდრავებდა ვ. თოფურიას, როცა განმარტავდა ესა და გარომაგებულნი თანხმონის შემოდების, მთავრული ასოების დანერგვისა თუ ქართული თელის ოცობითი სისტემის ათობითით შეცვლის უმართებულობას, რასაც ზოგიერთი სახელოვანი მწერალი და ასევე სახელოვანი მეცნიერი ცდილობდა: ვ. თოფურია მეცნიერულად ასაბუთებდა ამ და მსგავს მიდგომათა მცდარობას. იგი დამაჯერებლად ხსნიდა, თუ რატომ არ უნდა ვთარგმნოთ მონურად და უნდა გადმოვცეთ ქართული ენის ბუნების შესაბამისად, „რომ მხატვრული, მეცნიერული და პოლიტიკურ-პუბლიცისტური ნაწარმოების ენა უნდა იყოს ცოცხალი, დემოკრატიული, ხალხურ ენას დაახლოებული ლიტერატურული ენა“, მაგრამ ამავე დროს ამტკიცებდა, რომ „ლიტერატურული ენა საყოველღეო, სასაუბრო, კუთხური ენა კი არ არის, არამედ ერთიანი, დამუშავებული, დახვეწილი, მწიგნობრული ენა“, რითაც სალიტერატურო ენის დემოკრატიზაციას მიჯნავდა მისი ვულგარიზაციისაგან. ვ. თოფურიას მოღვაწეობის ეს მხარე ემსახურებოდა სწორედ ენობრივ აღზრდას, საზოგადოებისათვის სწორი წარმოდგენის, გნებავთ, მართებული საზოგადოებრივი აზრის, შექმნას სალიტერატურო ენასა და მის შესაძლებლობებზე.

ზოგადენათმეცნიერული ღირებულებისა ვარლამ თოფურიას მეცნიერულ შეხედულებათა სისტემა, რომელიც ერთიან კონცეფციას ქმნის, სადაც სათანადო ადგილს იკავებს საკითხთა ის წრე, რომელიც მუდმივად აქტუალურია ყველა სალიტერატურო ენისათვის, როცა საქმე მათ კოდიფიკაციას ეხება. აღნიშნული კონცეფცია თითქმის სრულად ასახავს სალიტერატურო ენის თანამედროვე თეორიის პრობლემატიკას. თითქმის-თქო, ვამბობთ იმიტომ, რომ უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში ჩამოყალიბებულმა ლინგვისტურმა მიმართულებებმა, როგორც არის კომუნიკაციური გრამატიკა, სამეტყველო ქმედების თეორია, ფუნქციური სტილისტიკა, ლინგვობრაგმატიკა და სხვ. ახალი თემები თუ ასპექტები მოიტანა მეტყველების კულტურის სფეროშიც. ცხადია, მათი გათვალისწინება ორმოცდაათიან-სამოციან წლებში შეუძლებელი იქნებოდა, თუმცა ზოგიერთ მათგანზე მინიშნება უკვე გვხვდება ვ. თოფურიას მეცნიერულ ნააზრევში, რასაც მოგვიანებით შევხებით.

სალიტერატურო ენის კოდიფიკაცია აუცილებლად ივალისწინებს ორ მნიშვნელოვან ფაქტორს: **პოზიციას და შეფასებას**. პოზიცია, სოციოლოგიური მნიშვნელობით, გულისხმობს პირის, პირთა ჯგუფის, მთელი საზოგადოების მიდრეკილებას, უბრატესობა მიანიჭოს ერთი რიგის მიზნებს, საშუალებებსა და ქცევებს და უარყოს, უკუაგდოს დანარჩენები. ნებისმიერი დასაბუთებული ლინგვისტიკური ქმედება, რომლის მიზანია ნორმალიზაცია, ენობრივ მოვლენათა ამა თუ იმ კრიტერიუმებით შეფასებასაც მოიცავს, რადგან ამაზეა დამოკიდებული ნორმატიულ გადაწყვეტილებათა მიღება. ზოგადი პოზიცია, რომელსაც ვარლამ თოფურია სალიტერატურო ენის მიმართ იკავებს, **რაციონალურთან ერთად, ემოციურ-ეთიკურიც არის**. ეს უკანასკნელი გულისხმობს მშობლიური ენისადმი მოვალეობისა და პასუხისმგებლობის გრძნობას, ენის პატივისცემასა და სიყვარულს. ცხადია, ლინგვისტის, როგორც მეცნიერის, უპირველესი ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ აღწეროს და ობიექტურად გააანალიზოს სალიტერატურო ენის დიალექტიკურად რთული სიტუაცია და მხოლოდ ამის საფუძველზე გამოიტანოს გარკვეული დასკვნები, მაგრამ ენათმეცნიერი, როგორც მოქალაქე და ადამიანი, არ შეიძლება გულგრილად ეკიდებოდეს პოზიციებსა და ღირებულებებს. მას საკუთარი თვალსაზრისის უფლება აქვს იმ საზოგადოების სალიტერატურო ენის საკითხებზე, რომლის წევრსაც თავად წარმოადგენს. უფრო მეტიც, იგი ვალდებულიცაა, შეაფასოს ისინი და აქტიური ზემოქმედება მოახდინოს საზოგადოებრივ პრაქტიკაზე.

ვარლამ თოფურიას ემოციურ-ეთიკური მიმართება დედან-ენისადმი ექსპლიციტურად მხოლოდ ენობრივი აღზრდის სფეროში ვლინდება. ზემონახსენებ საქურნალ-გაზეთო სტატიებში, აგრეთვე წიგნებში „ქართული ენის სიწმინდის დაცვისათვის“, „ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი“, ხშირად ვხვდებით აბელირებას იოანე ზოსიმესა და სხვა, ძველი თუ ახალი, ქართველი მწერლებისადმი, აგრეთვე ავტორისეულ გამონათქვამებს, მთელ პასაჟებს, სადაც აღნიშნული მიმართება აშკარად არის გამოხატული. ცხადია, ასეთი რამ არა გვაქვს ავტორის წმინდა სამეცნიერო ნაშრომებში, რომლებიც ნორმალიზაციის საკითხებს ეძღვნება, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ ის გარემოება, რომ სალიტერატურო ენის კულტურულ-შემფასებლური გაგება, რაც

დამახასიათებელია ვ. თოფურიასთვის, თავის მხრივ განსაზღვრავს ენის შემოქმედებით-გამომსახველობითი პოტენციის, მისი „სიტყვის ძალისა და ხატოვანების“ ყურადღების ცენტრში დაყენებას. აქედანვე გამომდინარეობს სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის ზოგადი ორიენტაცია ქართულ მწერლობაზე, მხატვრული სიტყვის ოსტატთა ენაზე, როგორც ენის არსებობის უფრო მდიდარ, გამომსახველ, ხატოვან და შემოქმედებით ფორმაზე.

მეცნიერის არაარტიკულირებული ეთიკურ-ემოციური მიმართება, ენის კულტურულ-მემფასებლური გაგება და ამით აკუმულაციური ფუნქციის წინ წამოწევა, ორიენტაცია მწერლობაზე, ყოველივე ეს ენის თვით არსის თავისებურ ინტერპრეტაციაზე მიუთითებს, რაც უპირისპირდება ენის, როგორც მხოლოდ ცოდნის, ინფორმაციის გადაცემის იარაღის, ინსტრუმენტულ გაგებას. ამგვარი მიდგომის გამომხატველია, მაგალითად, „სტანდარტული ენის“ ინგლისურენოვანი კონცეფცია, რომელსაც სალიტერატურო ენის უმნიშვნელოვანეს თვისებად მიაჩნია ეფექტურობა, რაციონალურობა, საყოველთაობა. სოციოლინგვისტი რაი ამბობს, რომ ინსტრუმენტსაც შესაბამისად სამი სასურველი თვისება აქვს: მისაწვდომობა, საიმედოობა, სტანდარტულობა. ვ. თოფურიასათვის ენა მარტო იარაღი არ არის: „რამდენადაც ძველია, ერთიანია, მონოლითურია, მდიდარი და დახვეწილია ლიტერატურული ენა, იმდენად კულტურულია მისი შემქმნელი და მატარებელი ერიც“. როგორც ეხედავთ, განსხვავება „ლიტერატურულ“ და „სტანდარტულ“ ენებს შორის მარტო ტერმინოლოგიური არ არის, არამედ უფრო სიღრმისეულია, რაც აისახება კიდევ განსხვავებულ ორიენტაციებში.

ამავე ორიენტაციის ფარგლებში აყალიბებს ვ. თოფურია ენობრივი ფაქტების შეფასების აქსიოლოგიურ სისტემას, სადაც შეიძლება გამოვყოთ ოპოზიციები: ახალი—ძველი, ბუნებრივი—ხელოვნური, მარტივი—რთული, ხალხური—წიგნურ-არქაული, ადვილგასაგები—ძძიმე. მოცილე ფორმებსა და ლექსიკურ ერთეულებში ნორმის სტატუსი უპირატესად ენიჭება იმას, რომელიც შეესაბამება ენის აღნაგობას და დამკვიდრებულ-გავრცელებულია კლასიკოსთა ენაში.

მეტად თანამედროვე და საინტერესოა ვ. თოფურიას აზრი ნორმის ვარიანტულობის შესახებ. სალიტერატურო ენის აღრინ-

დელი იდეალი ვარაუდობდა მის სრულ ერთიანობასა და ერთ-გვაროვნებას, ამასთანავე, სალიტერატურო ენის იმგვარ სტაბილურობას, რომელიც მდგომარეობს ნორმის ისტორიულ მდგრადობასა და მის ტრადიციულობაში, გადახრათა და ვარიანტთა შეუწყნარებლობაში, ინოვაციათა შეზღუდვასა და ენის ყველა დონის უნიფიკაციაში. ვ. თოფურია სალიტერატურო ენას განიხილავს არა როგორც კონსერვაციაზე ორიენტირებულ, გაქვავებული სისტემას, არამედ როგორც ცოცხალსა და დინამიკურს, ხოლო სალიტერატურო ნორმის ვარიანტულობას, როგორც ნორმის შინაგანი განვითარების, მასზე გარე ფაქტორების ზემოქმედების გამოვლენას. ამიტომ იგი დასაშვებად თვლის ნორმის ვარიანტულობას, აგრეთვე მის დიფერენცირებულ გამოყენებას. ამის კარგ ილუსტრაციას წარმოადგენს მისი წერილი „მე, -ვე, -ლ, -დაც(ა) ნაწილაკიან სახელთა ბრუნება“, სადაც ზოგჯერ სამი ვარიანტიც კია დასაშვებად მიჩნეული. ივ. გიგინეიშვილის თანავეტორობით შექმნილ „ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში“ მოთავსებული ვარიანტები გარჩეულია სათანადო პირობითი ნიშნებით როგორც **თანაბარი**, **უბირატესი** და **დაშვებული**, აგრეთვე **მოძველებული** და **იშვიათი**, რითაც გამოხატულია პრინციპი: „ვაცალოთ ენას“ და „ცვალებად ენას ცვალებადი ნორმა აქვს“. ვ. თოფურიას მინიშნებები ნორმის დიფერენცირებულ გამოყენებაზე, ასევე, შეესაბამება ნორმალიზაციის თანამედროვე თეორიას და ითვალისწინებს ქართული სალიტერატურო ენის პოლიფუნქციურობას. ამგვარად იცვლება ვ. თოფურიას კოდიფიკატორულ მოღვაწეობაში სალიტერატურო ენის მყარი სტაბილურობის თეზისი „მოქნილი სტაბილურობით“.

დაბოლოს, განიხილავს რა ენის სიწმინდის დაცვას, როორც მეტყველების კულტურის თანმხლებ მოვლენას, ვ. თოფურია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს „მართებული სიტყვებისა და გამოთქმების შესაბამისად ზმარებას“, ეს „შესაბამისობა“, ნორმისგან განსხვავებით, არ შეიძლება ნაკარნახევი იყოს ენის სტრუქტურით, მისი გრამატიკით. ის სამეტყველო ქცევის სხვა ტიპის რეგულატორია. მას დღეს „კომუნიკაციურ მიზანშეწონილობას“ უწოდებენ და მეტყველების კულტურის საყრდენ ცნებად მიაჩნიათ.